

POLGÁR SZABOLCS

A MONGOL HÓDÍTÁS ÉS KELET- EURÓPA (1236-1242)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

	Polgár Szabolcs	Olvasási idő	
	A középkori	kb. 60 perc	
	világ		

A MONGOL HÓDÍTÁS ÉS KELET-EURÓPA (1236-1242)

Kelet-Európa történetében a mongol hódítás egy jól érzékelhető választóvonal. A tananyag egy rövid időszak eseményeit foglalja magában, sok adattal, de egyúttal eurázsiai összefüggésbe helyezve. Figyeljünk az összefüggésekre, hosszabb távú folyamatokra, az egyes szakaszokra, így könnyebb az eseményeket, évszámokat, neveket is megjegyezni.

A Mongol Birodalom az eurázsiai sztyepp nagy nomád birodalmainak örököse volt, közülük is a legnagyobb kiterjedést elérő. A birodalom a 13. század elejétől dinamikusan és ellenállhatatlanul terjeszkedett. Ennek a folyamatnak a részeként a mongolok 1219-ben lerohanták a **Hvárezmi Birodalmat**, és ennek a hadjáratnak a folytatásaként 1222-1223-folyamán érték el a Kaukázustól északra fekvő kelet-európai sztyeppet, ahol **Dzsebe** és **Szübötej** vezetésével legyőzték az **alánokat** és a **kipcak-kunokat**, majd tovább nyomultak nyugat felé. A kunok ekkor maguk oldalára állították az **orosz fejedelmeket**, és közösen vették fel a harcot a mongolokkal. A mindent eldöntő csata a **Kalka folyónál** volt (a mai Mariupol környéke Ukrajnában), és a mongol sereg győzelmével végződött. A mongolok ezt követően fosztogattak a **Krím**ben, majd visszafordultak és a Volga felé tartottak. Útközben egy részük megütközött egy **volgai bulgár** sereggel, amelytől vereséget szenvedett. Ezután a mongolok egy időre visszahúzódtak Kazak-sztyeppre.

A mongolok a nagy nyugati hadjáratról, amelynek célja a **Kipcak-puszt**a birtokba vétele volt, 1235-ben a birodalmi gyűlésen döntöttek. A támadás szükségességét azzal indokolták, hogy a kelet-európai területeken lakó népek ellenálltak a korábbi mongol támadásnak, és nem sikerült őket mongol uralom alá vetni. A diplomáciai levelezésben a mongolok több esetben is arra hivatkoztak, hogy az Ég parancsát hajtják végre, isteni parancsot követnek, amely szerint nekik kell uralkodniuk számos nép felett. Ez azonban csak ideológia, a birodalmi gyűlésen kimondott okok azonban a reálpolitikát tükrözik. De miért volt szükségük a mongoloknak arra, hogy a tőlük sok ezer kilométerre lévő területeket megtámadják, és lakóit rabigába hajtsák? A döntés jobb megértéséhez érdemes nagyobb összefüggésbe, ebben az esetben az egész eurázsiai sztyepp keretébe helyezni Kelet-Európát. A mongóliai központú nagy nomád birodalmak közül a mongolok előtt az **Első Türk Kaganátus** volt az, amelyik ki tudott terjeszkedni messze nyugat felé, elérve a **Volga, Észak-Kaukázus, Don** térségét. Ez még a 6. században volt (lásd az ide vonatkozó tananyagot). Ezt követően a **Kazár Kaganátus** elzárta

a Volgától nyugatra történő terjeszkedés lehetőségét a belső-ázsiai nomádok elől. A kazár hatalom megszűnésével azonban hamarosan megindultak az **oguzok**, majd a **kipcsak-kunok** a Kazak-sztyepp felől (előttük pedig a **besenyők**, már a 890-es években). Az **eurázsiai sztyeppzóna** egy természetes „folyosó” volt a különböző nomád törzsszövetségek számára, amely otthon, menekülési útvonal és a hódítás, terjeszkedés természetes közege is volt egyszerre. Az is szembeűnő, hogy ennek a sztyeppzónának a nyugati része sok esetben volt színtere keletről nyugatra irányuló **népmozgásnak**, amelyeknek a végállomásai az Al-Duna vidéke és a Kárpát-medence voltak. A mongolok tehát az eurázsiai **sztyeppzónára** mint egy **egységes területre** tekintettek. A mongol hódítás egyik tengelye az eurázsiai sztyeppzóna volt, a hozzá észak felől csatlakozó erdővidékkel (a másik iránya dél, Perzsia, illetve keleten Kína, Tibet stb.). A sztyepp azért volt fontos számukra, mert itt otthonosan mozogtak, lakóhelyük is volt, és az ott lakó meghódított vagy csatlakozott nomád lakosság értékes volt számukra, mert be tudták őket illeszteni a hadseregükbe, mivel ők is a nomád harcászatot képviselték. Így értjük meg, hogy miért próbálták lebeszélni az oroszokat 1223-ban, és később IV. Béla magyar királyt arról, hogy szövetkezzenek a kunokkal, segítsék, illetve oltalmuk alá vonják őket.

A kelet-európai hadjárat előkészületei már 1235 előtt megkezdődtek. A mongolok 1229-1230 és 1232 folyamán is támadásokat intéztek a Volga-vidék ellen, amelyek célja a volgai bulgárok gyengítése és a sztyeppről való kiszorítása volt. A bulgárok ugyanis a kazár hatalom megszűnését követően kiterjesztették fennhatóságukat a Volga alsó folyására is. Ennek a háttérben a kereskedelmi útvonalak ellenőrzése állhatott. A Volga-delta közelében a kazár korszak után is virágzott egy fontos kereskedelmi központ: Szakszín. A volgai bulgár befolyás idáig elért. Ezt a bulgár jelenlétet igyekeztek megszüntetni a mongolok az említett hadjáratokkal, amellyel az volt a céljuk, hogy elvágják (vagy legalábbis akadályozzák) a bulgárok kereskedelmi összeköttetéseit.

Az 1235-ben meghozott döntés időpontja nem véletlen: éppen befejeződött a kínai háború, amely a mongol fegyverek sikerét hozta: végleg megtörték az Észak-Kínát birtokló Kin (Csin) dinasztia ellenállását, és ezzel Kína már nem jelentett veszélyt számukra, mert a Dél-Kínát uraló Déli Szung-dinasztia nem volt erősebb náluk, és formálisan szövetségesek is voltak, a mongolok tehát nyugodtan belekezdhettek egy új háborúba nyugaton.

A tananyag témáját magába foglaló előadás itt megnézhető:

Makai János: *Tatárjárás Kelet-Európában*. Eger, 2016. 03. 09. Bródy Sándor Városi és Megyei Könyvtár

<http://www.youtube.com/watch?v=d1qAjE7HUKM>

A nyugati hadjárat 1236-ban vette kezdetét, és a hódítás szisztematikusan haladt nyugat felé. Ha megnézzük az eseményeket, azt látjuk, hogy gyakorlatilag zónákra osztva a területet, ezeket a zónákat keletről nyugat felé haladva egyenként, egymás után foglalták el. A hadjárat vezetője **Batu, Dzsocsi fia** volt. Dzsingisz kán még életében legidősebb fiát, Dzsocsit bízta

meg a kipszakok területének meghódításával, de ezt Dzsocsi nem érte meg, 1227-ben meghalt. A feladat ettől kezdve Batura hárult (**Batu a fejlécen, Wikimedia Commons**).

Kelet-Európa a mongol hadjáratok idején (Wikimedia Commons, szerző: Hellerick)

Az első zóna a Volga-vidék, valamint a Volga és a Don közötti terület volt. 1236 őszen benyomultak a **Volgai Bulgáriába** és ostrommal elfoglalták a központját, **Biljárt** vagy, ahogy az óoroszc források nevezték, a *Nagy Várost*. Mivel ellenállásba ütköztek, a lakosság között vérfürdőt rendeztek, sokakat elhurcoltak és kirabolták a várost. A másik célpont a **Volga-delta** környéke volt, az ott ellenálló kipszak-kunok legyőzése. A Volga-menti kunok **Bacsman** nevű vezére a Volga menti erdőket és a folyó szigeteit használta búvóhelynek, mivel a mongolok túlerőben voltak, igyekezett kerülni az összecsapást. A mongolok hosszas keresés után eljutottak ahhoz a szigethez, ahol Bacsman csapatával tartózkodott. Csónakokkal

odahajóztak, partra szálltak és megtámadták őket. A csatában Bacsmant elfogták, majd kivégezték. Ezzel letörték a Volga-menti kunok ellenállását. Ennek a hadjáratnak volt még a része északon, szintén a Volga mentén **Mordvinföld** leigázása is. Ez a terület a Volgai Bulgária és a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség között volt, és a két hatalom közötti ütközőzóna szerepét töltötte be. Szintén a volgai bulgár hadjáratral összefüggésben került mongol fennhatóság alá a **burtaszok** földje is, akik a volgai bulgárok délnyugati szomszédai voltak, a Volga mentén és a Volga – Don közti területen.

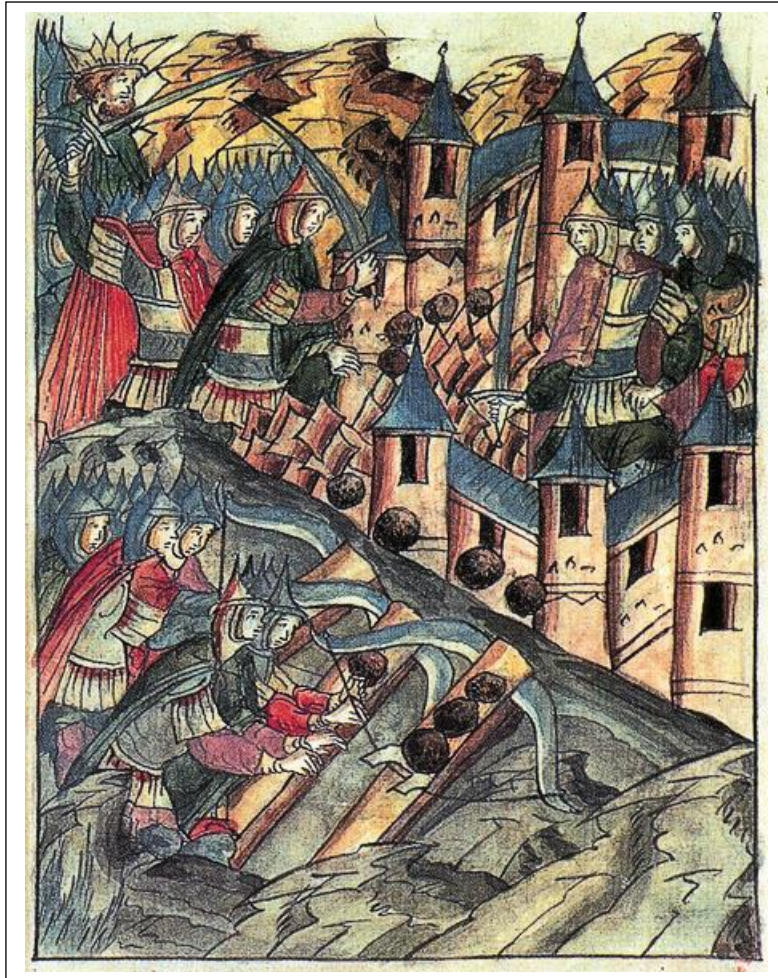
A következő területsáv a **Rusz keleti részét** foglalta magába. Ide tartozott a **Vlagyimir Szuzdali Fejedelemség** és az abból önállósult **Rjazanyi Fejedelemség**. Az ellenük indított támadás 1237 végén indult meg. Mivel a rjazanyiak elutasították a mongol felszólítást a megadásra és a csatlakozásra, egy mongol sereg vette ostrom alá a fejedelemség központját, **Rjazany** városát. Rjazany 1237. december 21-én elesett, a mongolok pusztítása itt is hasonló volt, mint amit Biljár átélt.

Rjazany ostroma, 1237 december (Andrej Mironov) (Wikimedia Commons)

A fejedelemség déli részén Belgorodot és Pronszkot szintén elfoglalták. Ezután következett a **Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség** elleni támadás. A mongol sereg az Oka folyó mentén nyomult előre és először **Kolomnál** a rjazanyiak seregének maradványával és a segítségükre küldött vlagyimiri csapatokkal ütköztek meg és győzték le őket, Kolomnál elfoglalták, majd utána Moszkvát is. A fejedelemség központja **Vlagyimir** 1238. február 7-én, néhány napos ostromot követően került mongol kézre. Hamarosan a fejedelemség többi jelentősebb települését is elfoglalták (**Suzdal, Jaroszlavl, Rosztov, Gorogyec, Tver** stb.). **Jurij Vszevologics** fejedelem a **Szity folyónál** vállalkozott az összecsapásra a Burundaj vezette mongol főerőkkel (1238. március 4.). A mongolok győzelmet arattak, ezzel a fejedelemség sorsa megpecsételődött. A Rusz legjelentősebb és legtekintélyesebb fejedelemsége ezzel hosszú időre mongol uralom alá került. A mongol seregek észak felé vették az irányt, céljuk

Novgorod elfoglalása volt. A Novgorodi Fejedelemség déli határerődje volt Torzsok, amely szívósan ellenállt a mongol ostromnak és két hétbe tellett, mire el tudták foglalni (1238. március 23.) Innen már körülbelül 300 kilométerre voltak Novgorodtól, de a várostól mintegy 100 kilométerre mégis visszafordultak. Valószínűleg a tavaszi olvadás következtében járhatatlanná váló utak miatt (az északi régió erdős és mocsaras terepe egyébként sem volt a mongolok számára kedvező). Ezt követően a délre vonuló mongol sereg az útjába eső **Kozelszket** vette ostrom alá, ami a Csernyigovi Fejedelemséghez tartozott. Ez az ostrom nem várt kellemetlenséget hozott, ugyanis hosszúra nyúlt, a mongolok csak több mint másfél hónapnyi küzdelem után tudták bevenni.

Kozelszk mongol ostroma, 1239 (Licevoj letopisznij szvod, 16. sz.) (Wikimedia Commons)

A következő zóna a Fekete-tengertől északra lévő sztyeppet foglalta magába, nagyjából a Kubán és a Dnyeper közötti területet. A mongolok **Mengü** és **Kadan** vezetésével a Kubán folyó környékén lakó **cserkeszek** ellen indítottak támadást. A hadjárat ősszel kezdődött és télen ért véget, a cserkeszek fejedelmét megölték. Egy másik mongol sereg a **kipszak-kunok** ellen indult, amelynek az egyik része a Krím-félszigeten lakó kunokat, a másik része pedig a Dnyepernél lévő kunokat győzte le. Utóbbi kun csoportosulás megmaradt része nyugat felé vonult vissza, ők voltak azok, akiket később IV. Béla király befogadott Magyarországra. A mongolok a **Krím**ben egészen **Szudak** városáig nyomultak előre, amelyet elfoglaltak és

kifosztottak (már egyszer 1223-ban is kirabolták). Ezzel zárult az 1238. év, a mongolok Novgorod kivételével minden céljukat elérték.

A következő évben a Dnyepertől nagyrészt keletre elhelyezkedő két fejedelemség, a **Perejaszlavi** és a **Csernyigovi** voltak a célpontok. 1238-1239 fordulóján előbb egy újabb támadást vezettek a vlagyimir-szuzdali területre, és a Kljazma folyó mentén előrenyomulva elfoglalták **Muromot**. Tavasszal indultak meg Perejaszlav ellen, amelyet 1239. március elején vettek be. Ezután visszavonultak a sztyeppre, és készültek a Csernyigovi Fejedelemség elleni támadásra. Erre az év őszén került sor. A Szejm folyó irányából indult meg a támadás, amely során előbb a kisebb településeket támadták, elvágva tőlük a központot. Miután Csernyigovot bekerítették, elkezdődött az ostrom. A fejedelem, **Mihail és fia Rosztyiszlav** még az ostrom előtt távoztak a városból, és Magyarországra menekültek. A város ellenállt, és úgy tűnik, hogy eléggé hosszú volt az ostrom, mert csak október 18-án sikerült a mongoloknak elfoglalni. Ezzel azonban a Rusz egyik legjelentősebb és legerősebb fejedelemsége is mongol kézre került. Ennek az évnek még egy eseménye volt, az **Alánia** elleni hadjárat. A forгатókönyv most is hasonló volt, mint az előző évben. Először a zóna északi felét, a Ruszhoz tartozó területeket támadták meg, majd utána délre vonultak és a sztyeppen vagy a vele határos Észak-Kaukázusban indítottak hadjáratot. Ezúttal a már korábban leigázott Cserkeszfölddel szomszédos Alánia felé vették az irányt. Alánia egy virágzó ország volt a 13. század első felében, Julianus barát is megfordult ott, amikor a keleti magyarokhoz utazott. Központja **Magasz** városa volt, amelyet szintén ostrommal, 1240 elején foglaltak el. Egy másik sereg ezzel egyidőben Alániából továbbhaladva egészen **Derbentig** ment. Ez volt a híres „Kapu”, a Kaukázus északi és déli oldala közötti átjáró a Kaszpi-tenger partján. Az erődöt ebben az esetben is ostrommal tudták elfoglalni.

A mongolok Perejaszlav és Csernyigov elfoglalásával elérték a Dnyeper vonalát. A következő zóna a Dnyepertől nyugatra lévő területet foglalta magába: a **Kijevi Fejedelemség**, **Halics** és **Volhínia**, valamint az ettől nyugatra lévő országok, Lengyelország, Csehország és Magyarország. A Dnyepertől nyugatra lévő sztyeppen ekkor már nem számítottak komolyabb ellenállásra, mivel azok a kunok, akik nem hódoltak be, **Kötöny** fejedelmük vezetésével Magyarországra menekültek (1239). Ekkor már csak a kijevi fejedelmek határvédő nomád csapatai, a fekete süvegesek álltak szemben a mongolokkal, de ők is a Rusz területén, nem a sztyeppen. A mongolok 1240 őszén vonultak fel **Kijev** ellen. A fejedelemség határánál az ellenálló fekete süvegeseket szétszórták, és akadálytalanul ostrom alá tudták venni Kijevet. Itt is, mint a többi orosz város esetében, komolyabb és esetleg elhúzódó ostromra lehetett számítani. A mongolok ostromgépekkel rombolták a város védműveit, de erős ellenállásba ütköztek. Végül 1240. december 6-án (más forrás szerint november 19-én) tudták végleg bevenni a várost, az ellenállás utolsó góca a Vlagyimir-gorod volt, a Tized templom környéke (a székesegyház ekkor pusztult el, újjáépítés utáni mérete már nem érte el a mongol ostrom előttit). Ezután indult meg a **Halics** és **Volhínia** elleni hadjárat. A mongolok itt kisebb ellenállással találkoztak és nem is voltak nagyobb városok, a legjelentősebbeket, két fejedelmi központot, a **volhíniai Vlagyimirt**, valamint **Halicsot** elfoglalták, egyes településeket, mint például **Kamenyecet** nem ostromolták. A mongol sereg több részre vált szét, az északi szárny benyomult **Lengyelországba**. Ratibor és Sandomir eleste után Chmielniknél győzelmet

arattak a lengyelek felett (1241. március 18.) és ezt követően elfoglalták Krakkót (március 24.). Innen tovább haladtak Nagy Lengyelország és Szilézia irányába. Sziléziában II. Henrik herceg **Legnicánál** szállt szembe a mongolokkal, de eredménytelenül (április 9.). Ezután a mongolok délre fordultak és Morvaországon keresztül **Magyarország** felé vették az irányt. Közben a Magyarországra támadó mongol sereg több részre szétválva a Kárpátok átjáróin keresztül beözönlött az országba és a Dunától keletre lévő területeket pusztította. Az ország egyesített hadereje **Muhi** mellett megütközött Batu seregével, de súlyos vereséget szenvedett. 1242 elején a mongolok átkeltek a Dunán és az ország nyugati részét támadták. A király az Adriai-tenger egyik szigetére menekült. A mongolok ide is követték, de nem tudták elfogni. A magyarországi hadjárat azonban váratlanul véget ért. A mongol seregek **Dalmácia, Bosznia** fosztogatása után **Bulgáriába** vonultak, itt találkoztak a Magyarországról szintén kivonult másik mongol seregrésszel. A gyors távozás oka Ögödej nagykán halála és az azt követő kánválasztás volt, amelynek egyik lehetséges jelöltje Batu, a kelet-európai hadjárat vezetője volt.

A következő években **Batu** a birodalomban kibontakozó hatalmi vetélkedésben vett részt, és ebben az 1246-ban megválasztott **Güjük** nagykánal szemben állt, majd Güjük halála után az általa támogatott **Möngke** lett a nagykán. Batu 1255-ben halt meg. A dzsingiszi parancsot végrehajtotta, ezzel az eurázsiai sztyepp Kínától a Kárpátokig egységesen mongol uralom alá került, a hozzá kapcsolódó erdővidékkel (Szibéria és az európai rész) együtt.

Batu kán (perzsa miniatúra Rasid ad-Dín világtörténetéhez, 14. század (Wikimedia Commons))

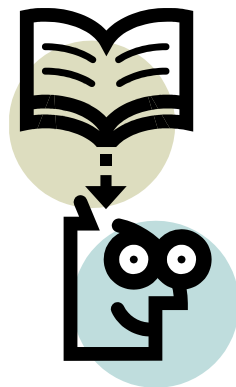
A mongol hadjárat pusztítása sokként érte egész Kelet-Európát. Mi volt a mongolok sikerének titka? Elsőként a katonai erejüket kell megemlíteni: a sztyepei harcosok fegyelmezett, motivált és képzett hadserege, amelynek hatalmas harci tapasztalata volt, és ez folyamatosan gyarapodott. Ezt a hatalmas létszámú sereget kiváló vezetők irányították. Egy nagyon erős és dinamikus erőről van szó, amellyel szemben nehéz volt sikeresnek lenni. Főleg úgy, hogy a kelet-európaiak egyenként, az orosz fejedelemségek egyesével vették fel a harcot ellenük, és így már eleve elmaradtak létszámban is a mongoloktól (a magyarok egyesített serege viszonylag nagy létszámú volt, de ott meg, legalábbis a kortárs szerint, a motiváció hiányzott).

A másik tényező, az átgondolt stratégia, sok információ az ellenségről, az országról, ügyes diplomáciával támogatva.

Az elsődlegesen kitűzött cél, a kipszak sztyepp meghódítása megtörtént. Mivel ennek a nyugati része az Al-Duna irányába erősen leszűkül, a terület igazán a Déli-Bug vidékétől keletre alkalmas ahhoz hasonló nomadizáló gazdálkodásra, mint ami Belső-Ázsiában megszokott volt, ezért ez a rész volt igazán értékes a mongolok számára, és itt lakott a kipszak-kunok nagyobb része is, akiknek a leigázása az egyik fő cél volt (igaz több tízezen elmenekültek és nagy részük a mongol támadást követően Magyarországon telepedett le végleg). Ez meghatározta a Rusz sorsát is: az említett területtel északon szomszédos erdőzóna szigorú mongol ellenőrzés alá került, ez nagyjából a perejaszlavi, kijevi, csernyigovi, vlagyimir-szuzdali, rjazanyi fejedelemségeket jelentette. A Rusz legnyugatibb részei, Volhínia és Halics viszont egy kicsivel kedvezőbb helyzetben voltak, mert a kialakulóban lévő mongol uralmi terület periferiájára kerültek. A Rusz északi része (Novgorod, Pszkov), bár adót fizetett a mongoloknak, még kedvezőbb helyzetben volt, a nagy távolság miatt. A Volgai Bulgária járt a legrosszabbul: minden önállóságát elveszítette, a kialakuló kelet-európai mongol birodalomrész (ulusz) egyik belső tartománya lett.

A hatalmi átrendeződésen túl azonban hosszabb távú folyamatok is elindultak: etnikai, nyelvi, kulturális, vallási átalakulások, amelyek később éreztették csak a hatásukat.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Források:

Az írott források közül magyarul olvashatók részletek, szemelvények:

A tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás, bevezetés: Györffy György. Budapest 1981, 1987². (A mongolok titkos története, ibn al-Aszír, Dzsuvajni, Gandzaki Kiriakosz, Jüan-si, Halics-Volhíniai Évkönyv, Albericus, Burtoni Évkönyvek stb.)

Tatárjárás. Szerk.: Nagy Balázs. Budapest 2003.

Iglói Endre – Miskey Pál: *Régi orosz széppróza*. Budapest 1977. (Ének Oroszföld pusztulásáról, Vlagyimiri Szerapion harmadik prédikációja, Elbeszélés arról, hogyan pusztította el Batu Rjazanyt)

A középkori orosz történelem forrásai. Szerk.: Szili Sándor, főszerk.: Szvák Gyula. Budapest 2005, 57-63, 71-75 (Halics-Volhíniai Évkönyv).

Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Vál., bev., jegyz.: Györffy György. Budapest 1986² (Julianus második útjáról készült jelentése 1237-38-ból).

Hayton: Baráth Dóra: Hayton: La flor des estoires de la terre d'Orient/Flos historiarum terre orientis. *Hadtörténelmi Közlemények* 133/3 (2020), 629-635.

a kalkai csatára vonatkozóan:

Szmutkó Sándor: *Nyugati források a kalkai csatáról (1223)*. Documenta Historica 103. Szeged 2019.

Összefoglalások, tanulmányok:

Balogh László: A mongol támadások a Volga-vidéki népek ellen (1222-1236). In: *Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai*. Szerk.: Weisz Boglárka – Balogh László – Szarka József. Szeged 2001, 7-19.

Balogh László: Egy 1237-es levél. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest 2001, 148-160.

Bárány Attila: A tatárjárás híre Nyugat-Európában. *Hadtörténelmi Közlemények* 133/3 (2020), 486-527.

Csiky Gergely: Evgenij Ivanovič Susenkov: Russko-mongol'skaja vojna (1237-1241 gg.). *Hadtörténelmi Közlemények* 121/3-4 (2008), 747-756. (könyvismertetés, az események részletes leírásával)

Csiky Gergely: A Nagy Mongol Birodalom hadserege a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 133/3 (2020), 528-557.

Fjodorov-Davidov, German Alekszejevics: *Az Aranyhorda földjén*. Ford.: Ágh András, utószó: Fodor István. Budapest 1983, 55-65.

Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest – Pécs 1998, 106-114.

Font Márta: A Kalka menti csata (1223). In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6-16. század)*. Szerk.: Pósan László – Veszprémy László. Budapest 2016, 45-64; újraközlése: Font Márta: *Dinasztikus érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában*. Pécs 2018, 121-143.

Hrusztaljev, Gyenyisz G.: *Rusz ot nasesztvija do „iga” (30-40 gg. XIII v.)* Szankt-Petyerburg 2008².

Jackson, Peter: *The Mongols and the West (1221-1410)*. Pearson Education 2005, 31-86.

Kovács Szilvia: A Kalka menti csata és a kunok (1223). In: „Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Rosta Szabolcs – V. Székely György. Kecskemét 2014, 413-420.

B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest 2007, 7-110.

P. Szabó Sándor: A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai források tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 131/1 (2018), 259-286.

Schmieder, Felicitas: A mongolok lengyelországi és sziléziai betörése. Hírek a szörnyűségekről, segélykérés és a Nyugat reakciója. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs, i. m., 338-347.

Sinor Dénes: A mongolok nyugaton. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs, i. m., 311-337.

Vásáry István: *Az Arany Horda*. Budapest 1986, 9-80.

Veszprémy László: A tatárjárás: Magyarország ismét bekerül a nyugat-európai világképbe. *Hadtörténelmi Közlemények* 133/3 (2020), 459-485.

Zimonyi, István: The First Mongol Raid Against the Volga Bulgars. In: *Altaistic Studies. Papers at the 25th Meeting of the PIAC at Uppsala (June 7-11 1982)*. Eds.: G. Jarring – S. Rosén. Konferenser 12. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1985, 197-204.

Zimonyi, István: Volga Bulgars between Wind and Water. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 46 (1992-1993), 347-355.

Zimonyi István: Egy mongol hadifogoly vallomása az 1240-es kijevei ostrom idején. *Keletkutatás* 1988 tavasz, 39-45. újraközlése: U. Ö.: *Középkori nomádok, korai magyarok*. Magyar Őstörténelmi Könyvtár 27. Budapest 2012, 11-17.

Zimonyi István: A mongolok nyugati hadjáratai. In: U. Ö.: *Középkori nomádok*, i. m., 167-189.